DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh42263>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 24.03.2020
Kabul Tarihi: 02.06.2020
On-line Yayın: 25.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 24.03.2020
Accepted: 02.06.2020
Published Online: 25.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Köse, R. (2020). Cumhuriyet Döneminde Doğu Sınırlarında Kaçakçılıkla Mücadele (1923-1950). *Journal of History School*, 46, 1556-1558.

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE DOĞU SINIRLARINDA
KAÇAKÇILIKLA MÜCADELE (1923-1950)**

Resul KÖSE¹

Öz

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre kaçakçılık “*Bir devletin yasalarına karşı gelerek yapılan ticaret, gizli olarak, sezdirmeden kaçırma işi*”dir. Kaçakçı ise “*yasalara karşı gelerek bir yere mal sokan, bir yerden mal kaçırın veya bir yerde satan kimse*” olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kaçakçılık diğer sınırlara göre Doğu sınırlarında daha fazla yapılmaktaydı. Bunda bölgenin birçok ülkeye sınır olması, komşu devletlerin üzerlerine düşen görevlerini yerine getirmemesi ve bölgenin coğrafi ve iklim koşulları etkili olmuştur. Yeni Türk devleti hemen ilk yıllarda hazineyi ve ülke güvenliğini tehdit eden kaçakçılığı mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için gerekli teşkilat ve mevzuat düzenlemelerini yapmıştır. Uygulamada görülen aksaklıklar ya da yeni ihtiyaçlar dönem boyunca yeni yasal düzenlemeleri doğurmuştur. Bununla birlikte kaçakçılığa mâni olmak için komşu devletlerle iyi ilişkiler kurulmuştur. Alınan tüm bu tedbirler sayesinde 1950 yılına gelindiğinde bölgede kaçakçılık, 1923 yılına kıyasla büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Doğu sınırları, Kaçakçılık, Fransa, İngiltere.

---

¹ Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, resul_kose80@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4658-6778

Combating Smuggling in Eastern Borders in the Republican Period (1923-1950)

Abstract

According to the Turkish Language Association Dictionary smuggling is "*a trade done contrary to the law of a state, the act of transferring secretly, surreptitiously*". Smuggler is defined as "*a person who opposes the law, introduces goods, smuggles or sells goods somewhere*". In the first years of the Republic, smuggling was far more present in Eastern borders than in others. The region's borders to numerous countries, neighboring states' inability to meet their obligations, and the geographical and climatic conditions of the region played an effective role in this. The new Turkish state had set important authoritative and administrative regulations in the early years to eliminate smuggling that endangered the treasury and national security as much as possible. Imperfections or new needs in practice led to new legal regulations during the period. In addition to this, good relations were built with neighboring states to prevent smuggling. When all these measures were taken by 1950, smuggling in the region was to a great extent eliminated compared to 1923.

Keywords: Türkiye, Eastern borders, Smuggling, France, England.

GİRİŞ

Kaçakçılık Türk Dil Kurumu sözlüğünde "*Bir devletin yasalarına karşı gelerek yapılan ticaret*" olarak tanımlanmaktadır.² İnsanoğlu tarih boyunca vergi vermemek ya da kolay yoldan herhangi bir mala ulaşmak için kaçak mal ticaretine yönelmiştir. Bu ticaret günümüzde nasıl ki ne kadar tedbir alınırsa alınsın tam olarak ortadan kaldırılamamışsa gelecekte de kuvvetle muhtemel bir şekilde devam ettirilecektir. Kaçakçılığın faaliyet alanı çok geniştir. Ancak genel itibarıyla diyebiliriz ki bu ticaret, çoğu zaman insanların ihtiyaç duyduğu zorunlu malları karşılamak için yapılmaktadır. Bununla birlikte keyfi ihtiyaçlar ya da güvenlik maksadıyla ticareti yasaklanan ürünlerde de kaçak ticareti eskiden beri sürüp gitmektedir.

Dünya üzerinde kaçak ticaretinin en çok yapıldığı yerler arasında Anadolu'nun da olduğunu jeopolitik konumu itibarıyla geçiş güzergâhları üzerinde yer aldığı için söylemek yanlış olmayacaktır. Cumhuriyet Türkiye'si'nden önce Osmanlı Devleti zamanında da bu topraklarda özellikle denize kıyısı olan yerlerde ve de başkent İstanbul'da kaçakçılık dönem koşullarının doğurduğu zorunlu ya da keyfi ihtiyaçlar

---

² <https://sozluk.gov.tr/> (Çevirimiçi: 03.06.2020).

üzerinden yapılmaktaydı. Bu konuda nasıl ki günümüzde devletler tam olarak kaçakçılığa mâni olamıyorsa Osmanlının da kaçakçılığa tam olarak engel olduğunu söyleyemeyiz.³

İstiklâl Savaşı'nın ardından yeni Türk devletinin kurucu kadrosu bir dizi inkılâp yaparak Türk milletini hak ettiği çağdaş medeni milletler seviyesine çıkarmayı hedeflemişti. Bu hedef için gerçekleştirilecek icraatlardan önce memleket dâhilinde emniyetli ve huzurlu bir ortamın sağlanması gerekiyordu. Ancak bu hedef hiç de kolay değildi. Çünkü uzun yıllar süren savaşların doğurduğu harp kaçakları ve fırsatçıların teşkil ettikleri sayısı 3-5 kişi de olsa toplamda 1.840 kişiyi aşan 80 kadar çete memleketin huzurunu bozmaktaydı.⁴ Bununla birlikte memleket dâhilinde asayiş ihlal eden bir diğer husus, milli hazineyi de tehdit eden kaçakçılık meselesiydi. Kaçakçılık meselesi henüz yeni kurulmuş bir devlet için çözülmesi gereken iktisadi bir mesele olduğu gibi, ülkede emniyet ve asayişin sağlanarak huzurlu bir ortamın tesis edilmesi ve de merkezi otoritenin toplumun tüm kesimleri üzerinde, memleketin her noktasında hissedilebilmesi açısından da çözülmesi gereken bir mesele idi. Bu yönleriyle Cumhuriyet'in hemen ilk yıllarında çözüme kavuşturulmaya çalışılan kaçakçılık meselesi daha çok Doğu sınırları özelinde devletin gündemini meşgul etmiştir.

Kaçakçılığın Doğu Sınırlarında Daha Çok Yapılmasının Nedenleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaçakçılık daha çok Doğu sınırlarında yapılmaktaydı. Bu durumun birçok sebebi vardır. Bunlardan ilki Türkiye'nin toplamda 2.949 km. olan kara sınırı uzunluğunun 2.477 km.'sinin Doğu sınırlarında olmasıdır. Sınır bu denli uzun olunca kaçakçılık haliyle diğer sınırlara göre Doğu sınırlarında daha fazla yapılmıştır.

Bu yıllarda kaçakçılığın Doğu'da daha fazla yapılmasının ikinci sebebi; Türkiye'nin Doğu'sundaki komşularından Suriye ve Irak ile 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile sınırlarını tam olarak çizememesiydi.

---

³ Bu konuda bazı çalışmalar için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, (1988). *Ahidname, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, 536-540; Zeki Arıkan, (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracı yasak mallar (Memnu Meta), *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 279-306; Mehmet Genç, (2012). *Yed-i Vahid. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43, ss. 378-383.

⁴ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 128.923.6. s.40.

Bu devletlerden Suriye sınırı için İstiklal Harbi'nde 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre iki tarafın temsilcilerinden oluşan komisyon, antlaşmanın imzalanmasını izleyen bir ay içinde kurulup sınıra kesin şekli vermek için çalışacaktı. Bu durum Lozan Antlaşmasıyla da teyit edilmişti. Ancak bu mümkün olmamıştı. Lozan'dan sonra Fransız mandası altındaki Suriye ile Türkiye arasındaki sınırın çizilmesinde Türk-Fransız ilişkilerinin gitgeller yaşaması belirleyici olmuştu. Fransızların dış borçlar ve ayrıcalıklar konusundaki tutumu iki devlet arasındaki ilk başlardaki iyi ilişkileri olumsuz etkilemişti. Bu durum sınırın kesin şeklini alması için belirlenmesi gereken komisyonun kurulumunu geciktirmiştir. Komisyonun kurulumu 30 Mayıs 1925'te kararlaştırıldı. Komisyon Eylül'de işe başladı. Sözleşme ise 18 Şubat 1926'da ancak imzalanabildi.⁵

Türkiye ile Irak arasındaki sınır ise Musul'u⁶ Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal eden İngilizlerden dolayı Lozan Antlaşması'nda çizilememişti. Lozan'da belirlenen esas doğrultusunda tarafların daha sonraki tarihlerde de bir araya gelişlerinde bir sonuç çıkmayınca konu Milletler Cemiyetine havale olundu.

İngilizler Musul meselesinin iki ülke arasında halledilmeye çalışıldığı bu süreçte hudut üzerinde yaşayan Nasturileri Türk devleti aleyhine tahrik etti.⁷ Ardından Nehri (Şemdinli) isyanını teşvik ettiler.⁸

Bu süreçte çıkmasında İngilizlerin parmağının olup olmadığı konusunda o günlerde herhangi bir net bilgiye ulaşılamasa da⁹ çıkan bir diğer isyan, Şeyh Sait

---

⁵ İsmail Soysal, (1989), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, Ankara, TTK Yay.; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Kış 2009, ss.137-156; Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918- 1940)", *Belleten*, C. 82, 2018, s.1153-1174.

⁶ Bkz. Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Nesriyat, İstanbul.

⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2007, s. 498.

⁸ Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yayınları, Ankara 1993, 108-111; Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yay., İstanbul t.y., s. 304-317.

⁹ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002, s. 214; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s. 377-378.

isyanı¹⁰ olmuştu. Aylarca süren isyan o dönemde haliyle dış politikayı da etkilemişti. Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Türk-Irak sınırının Milletler Cemiyetinin "Brüksel Sınır Çizgisi" adıyla daha önce benimsediği çizgide küçük bir değişiklik yapılarak Musul'un İngilizlerin mandası altında bulunan Irak yönetimine bırakılmasına sebebiyet vermişti.¹¹

İşte Suriye ve Irak ile sınırların Cumhuriyet'in ilk yıllarda henüz tam olarak çizilememesi ve de sınır hattı üzerinde yer alan komşu ya da bir diğer deyişle mantader devletlerle ilişkilerin dostane olmaması sınırdaki kaçakçılığı etkilemiştir.

Kaçakçılığın bölgede daha fazla yapılmasının bir üçüncü sebebi bölgenin hemen güneyinde İstiklal Savaşı'ndan sonra Irak ve Suriye'de mandater yönetim kurmuş olan İngiliz ve Fransızların sınır hattı üzerinde sınırların emniyet ve asayiş konusunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmemesiydi. Hatta sınır güvenliğini bir kenara bırakalım bu devletlerden özellikle Fransa kaçakçıları himaye ettiği gibi onları teşvik dahi etmişti.¹²

Bölgede kaçakçılığın daha fazla yapılmasının dördüncü sebebinin coğrafi şartlar olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki bölge coğrafya olarak ülkemizin en sarp ve dağlık coğrafyasıdır. Bu durum da kaçakçılara yapacakları kaçak işi için müsait bir zemin hazırlamaktaydı. Çünkü ulaşım imkânlarının yetersiz olduğu bir bölgede kaçakçılara müdahale edecek güvenlik görevlilerinin gereken müdahaleyi zamanında yapamaması bu işin sürüp gitmesine yol açıyordu.

Kaçakçılığın bu bölgede yaygın olmasının beşinci sebebinin bölgedeki yol ve nakliye araçları gibi ulaşım imkânlarının yetersiz olmasına bağlayabiliriz. Bir örnek verecek olursak eğer mesele daha iyi anlaşılacaktır. 1936 yılında dönem İktisat Vekili Celâl Bayar'ın aktardığına göre İstanbul'dan fabrikadan çıkan bir ton çimentonun fiyatı 20 lira iken bunun fiyatı Van'a gidinceye kadar 90 lirayı

---

¹⁰ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972; Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait İsyanı Olayı, Karakteri, Dönemi'ndeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992; Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Sait ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Yay.Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

¹¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 304-317.

¹² Saygı Öztürk, (2008), *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, s. 26.

bulmaktaydı.¹³ Bu örneğin bölgeye dışarıdan gelen her türlü mal için benzer olduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır.

Kaçakçılığın bu bölgede yaygın olmasının altıncı sebebi ise bölgede yaşanan iklim şartlarıydı. Bölgenin çoğu kesiminde yolların karla kaplı olup dış dünya ile irtibatın yaklaşık yedi ay boyunca tamamen kopuk olduğu bir dönemde, bölge insanı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için en yakın yerlere yönelmiştir. Bu da kaçakçılığın bölgede çok yaygın olması sonucunu doğuruyordu.

Doğu Sınırlarında Kaçakçılıkla Mücadele

Kaçakçılık mevzusuna dair Cumhuriyet'in ilk yılları için tespit edebildiğimiz en eski tarihli belge Gaziantep Valisi Hüsnü Bey'in (Çakır) Gaziantep sınırındaki tecavüzler ve kaçakçılık hakkındaki 1924 tarihli Dâhiliye Vekâletine gönderdiği rapordur. Bu rapor daha sonra 1 Aralık 1924 tarihinde Başvekâlete gönderilmişti. Raporda 153 km. hududu olan Gaziantep vilayetinde kaçakçılığın çok fazla olduğu ifade edilmişti. Bunda etkili olan birçok faktör vardı. Bunlar:

1. Hudut boyunca muntazam bir şose yolun olmaması,
2. Hudut taburu ve gümrük memurlarının usulsüz işleri, kaçakçılarla ortak hareket etmeleri,
3. Gümrük muhafaza teşkilatının az ve yetersiz olması,
4. Bu teşkilat ve çalışanlar üzerinde denetim mekanizmasının işletilmemesi,
5. Vilayetteki polis kuvvetinin yetersiz olması,

Öyle ki otuz bin nüfuslu Kilis'te bu tarihte sadece üç nefer ile bir muavinden ibaret polis kuvvetiyle, elli bin nüfuslu ve seksen küsur mahalleli Gaziantep'te de on beş polisle inzibat temin edilmeye çalışılıyordu. Vali, eğer yukarıda saymış olduğu hususlara çareler bulunmazsa kaçakçılığın bütün şiddetiyle devam edeceğini belirtmişti.¹⁴

---

¹³ Celal Bayar, (2009), *Şark Raporu*, Sad.: Nejat Bayramoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 131-132.

¹⁴ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 262.764.15.

Kaçakçılık konusunda Hükûmetin ilk ciddi çalışması 1926 yılında ancak başlamıştır. Bu gecikme üzerinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha öncelikli işlerin ele alınması, Suriye ile olan sınırı netleştiren anlaşmanın 1926 yılı Şubat ayında imzalanmış olması ve de çalışma bölgemiz olan Doğu'da 1925 yılının hemen başında çıkan Şeyh Said isyanının bastırılmasının aylarca sürmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hükûmet 11 Mayıs 1926'da güney sınırlarımızla Adalar Denizi kıyılarında kaçakçılığa karşı alınacak tedbirleri tespit etmek üzere Dâhiliye, Maliye, Müdafaai Milliye ve Ticaret Vekâletlerinden alınan uzmanlardan müteşekkil iki ayrı komisyon kurulmasını kararlaştırmıştı.¹⁵

Sadece kaçakçılığı engellemek için özel bir kanun 1927 yılında çıkarılmazdan evvel 1926 yılında, 11 Nisan 1918 tarihinden beri yürürlükte olan Gümrük Kanunu, ihtiyaca cevap veremediği gerekçesiyle 30 Haziran 1926 tarihinde 905¹⁶ ve 906¹⁷ sayılı kanunlarla düzenlemeye tabi tutulmuştu. Bu kanunlarla mevcut Gümrük Kanunu'nun bazı maddeleri üzerinde değişiklikler yapılırken kaçakçılık meselesine de kısmen değinilmişti. Ancak daha önce kurulan komisyonların çalışmalarının ardından kaçakçılığın men ve takibi hakkında asıl kanun 1927 yılında çıkartılmıştı. 22 Haziran 1927'de kabul edilen 1126 sayılı Kanun'la kaçakçılığın tarifi yapılmıştı. Buna göre gümrük resmine tâbi veya ithali yasak eşyayı gümrük muamelesine tâbi tutmadan her ne yol ve şekilde olursa olsun Türkiye'ye sokmak veya Türkiye'den ihracı yasak veya resme tâbi malları Türkiye'den kanuni muamelesini ifa etmeden çıkarmak ve inhisar altında bulundurulmuş malları yetkili olmaksızın Türkiye'ye ithal etmek veya memleket içinde bir mahalden diğer bir mahalle nakil etmek veya satılığa çıkarmak veya satmak veya saklamak veya kaçak olduğunu bilerek kullanmak veya tüketmek kaçakçılıktı. Kanunla gümrük muameleleri ile münhasıran görevlendirilen gümrük memurları kaçakçılık fiillerini ve teşebbüslerini men ve takip etmek vazifesiyle mükellef olup bunların en büyük amiri her mahallin en büyük mülkî amiri olarak tayin edilmişti. Kanunla kaçakçılık yapan kişilere ağır para ve hapis cezaları verilirken kaçakçılığın vukuuna gerek müsamaha edenler

---

¹⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 19.12.30.

¹⁶ *Resmî Cerîde*, 01.07.1926, Sayı: 409.

¹⁷ *Resmî Cerîde*, 30.06.1926, Sayı: 408.

veya kaçakçılığa iştirak edenlere memuriyetten men ve hapis cezalarının verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁸

Kanun'un ardından Hükûmet, kaçakçılıkla etkin mücadele başlatmış oluyordu. Bu kararlılık Fırka programında da vurgulanmıştı. 1927 yılının Ekim ayında toplanan CHF Kongresinde kabul edilen programda: *"Her nevi kaçakçılığa milletin hayatında ve hazinesine el uzatan en vahim bir kast nazarıyla bakıyoruz. Kaçakçılıkla mütemadiyen uğraşmak ve her nevi kaçakçılığı son kuruş kadar kal ve izale etmek için her kanunu ve her tedbiri vücuda getirmeyi caiz ve lazım görüyoruz"*¹⁹ cümlesine yer verilmişti.

Kabul edilen Kanun ve bu Fırka programının ardından 1 Kasım 1927 tarihinde kurulan IV. İsmet Bey (İnönü) Hükûmeti programında kaçakçılığa karşı mücadelenin aynı zamanda hazineye yeni kudret getireceği de belirtilmişti.²⁰

Kanun'un üzerinden bir yıldan fazla bir süre geçtikten sonra Dâhiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya), 1928 yılında Türkiye ve bölgedeki kaçakçılık vakalarına ilişkin istatistiki verileri Başvekâlete sunmuştu. 3 Aralık 1928'de Dâhiliye Vekâletinden Başvekâlete gönderilen Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında vuku bulan 3 aylık kaçakçılık raporunda vilayetlerden Edirne vilayetinde kaçakçılık vakasının olmadığı, Maraş ve Urfa vilayetlerinden de vukuat raporu gönderilmediği için bu vilâyetler belirtilmemişti.

Geriye kalan 60 vilayette üç ay zarfında 2.965 kaçakçılık vakası olmuş ve faillerinden 95 kişi derdest edilmişti. Bu vilayetlerde el konulan mallar şunlardı: 3.222 kilo rakı, 10.553.585 varak sigara kâğıdı, 16.750 kilo tütün, 10.532 kilo tuz, 88 adet inbik, 53 adet havan, 66 havan bıçağı, 757 adet iskambil kâğıdı, 82 ispirto, 16 mavzer, 57 torba saçma, 27 baş hayvan, 7 araba kereste, 170 kilo İran kayısı, 24 ton benzin, 2.633 kutu kibrit, 215 adet tahta fıçı, 210 kilo şarap, müteferrik kumaş elbise, ayakkabı tuhafiye ve sair eşya, 16 şişe kolonya, 5 şişe konyak, 5 kilo pirinç, 3,5 kilo toz gazoz, 3 kilo esrar, 40 kilo barut, 19 adet çuval, 6 adet heybe, 5 çuval sigara kâğıdı ve 48 adet tütün.

---

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 33, Devre II, İçtima Senesi IV, TBMM Matbaası, Ankara; *Resmî Ceride*, 10.07.1927, Sayı: 629.

¹⁹ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 210.834.1.

²⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C.1, Haz., İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, (2013), TBMM Basımevi, Ankara, s. 132-136.

Bunlardan bölge vilayetlerinden Bayazıt vilayetinde 3 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar; sigara kâğıdı, tütün ve cephaneydi. Bitlis'te 25 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar; 84 kilo tütün, 1 havan, 2 bıçak, 150 çakmak, 50 iskambil kâğıdı ve 130 müteferrik ipekli kumaştı. Diyarbekir'de 5 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar; sigara kâğıdı, 200 kilo tütün, 370 kilo şeker, 6 kilo barut, rakı ve Halep kumaşıydı. Erzincan'da 7 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar; 1,5 kilo rakı, sigara kâğıdı, 244 kilo tütün, 25 yük kömür ve 1 mavzerdi. Erzurum'da 23 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar; 300 kilo tütün ve sigara kâğıdıydı. Elâziz'de 8 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar tütün ve sigara kâğıdıydı. Gaziantep'te 500 vaka görülmüştü. Ele geçirilen mallar; 4.761 kilo şeker, 1.100 kilo tütün, sigara kâğıdı, 1.977 kutu kibrit, 425 kilo rakı, 8.100 kilo tuz, 21 hayvan, 40 imbik, 10 havan bıçağı, 1 mavzer ve birçok tuhafıye kumaş elbiseydi. Hakkâri'de 3 vaka görülürken tütün ve tuz ele geçirilmişti. Mardin'de 145 vaka görülürken manifatura, tuz, şeker, gaz, tütün, sigara kâğıdı, kolonya ve likör yakalanmıştı. Malatya'da 147 vaka yaşanmıştı. 185 kilo rakı, sigara kâğıdı, 1.151 kilo tütün, 656 kutu kibrit, 28 gr. esrar ve 353 müteferrik eşya yakalanmıştı. Kars'ta 16 vaka yaşanmış, sigara kâğıdı ve 8 kilo tütün ele geçirilmişti. Siirt'te 2 vaka görülürken 60 kilo rakı, 48 adet Keşmir şalı, 3 top bez, 24 çuval tütün, 28 deste iskambil kâğıdı, 2 adet ipek çarşaf ve 66 kilo tütün ele geçirilmişti. Van'da 14 vaka yaşanmış sigara kâğıdı, 600 kilo tuz, 50 kilo tütün, 170 kilo İran kayısı, 3 öküz, 5 at ve muhtelif eşya ele geçirilmişti.²¹

Bu istatistiki verilere dikkat ettiğimizde görülecektir ki kaçakçılığın en çok yapıldığı vilâyet 1924 yılında valinin gönderdiği raporda olduğu gibi Gaziantep vilayeti idi. Bunda diğer Doğu vilayetlerine göre Gaziantep'in daha uzun bir sınıra sahip oluşu ve de Türkiye-Suriye/Fransız sınırında güvenliğinin pek fazla sağlanamamış olmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer dikkat edeceğimiz husus kaçırılan mallara yöneliktir. Bölgenin temel geçim kaynağı hayvancılık olduğu için tuz ve Batı vilâyetlerinden temin edilmesi ulaşım imkânları açısından hayli zor olan şeker ve tütün²² kaçırılan mallar arasında ilk sıralarda yer almıştır.

---

²¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.242.23.

²² Cumhuriyet'in ilk yıllarında tütün kaçakçılığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Barış Borlat, (2019). "Cumhuriyet Dönemi Tütün ve Sigara Kaçakçılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940)", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2), 357-376.

1126 sayılı Kanun'un uygulanmasında bazı sorunlar baş gösterince, 1929 yılında çıkarılan 1510 sayılı Kanun'la kaçak işleriyle bütün devlet kuvvet ve vasıtaları alakalandırılmıştı.²³

1931 yılına gelindiğinde Cebelibereket (Osmaniye) vilâyetinin 21 Haziran 1931 tarihli ve Gaziantep vilâyetinin 12 Temmuz 1931 tarihli Dâhiliye Vekâletine gönderdiği yazılarından anlaşıldığına göre kaçacağı en fazla yapılan mallar; şeker, gaz, kibrit, kahve, çakmaktaşı, tuhafîye, attariye, sigara kâğıdı ve ipekli kumaştı.²⁴

Şükrü Bey bu iki vilâyetin raporunu 25 Temmuz 1931'de Başvekâlete göndermişti. Kendisi de bölgede birtakım incelemelerde bulunmak üzere bir tetkik seyahatine çıkmıştı. Dâhiliye Vekili, 8 Kasım'dan 7 Aralık 1931 tarihine kadar Güneydoğu vilayetlerini ziyaret etti. Bu ziyaretlerinde asayiş ve kaçakçılık gibi iki mühim meseleyi yerinde tetkik ederek daha sonra atılacak olan adımlar ile ilgili bazı görüşlere sahip oldu. Bu seyahatte Dâhiliye Vekilinin yanında Siirt Mebusu Mahmut Bey de (Soydan)²⁵ vardı. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 16 Kasım 1931 tarihli sayısında Mahmut Bey; Suriye hududunda kaçakçılığın adeta serbest bir hâle geldiğini gösterir şekilde kaçakçılık yapıldığını, bu durumun "*hazineyi ve ahlakı tehdit eden tehlike*" olduğunu ifade etmiş ve Hükûmetin yeni teşkilat ile acil ve radikal tedbirler almasını istemişti.²⁶

Bugünlerde bir diğer gazeteci Falih Rıfkı (Atay) da kaçakçılıkla mücadele için kamuoyu oluşturmaktaydı. Falih Rıfkı, kaçakçılık yapan kişilerin eşkıyalık ya da gericilik yapan kişilerden hiçbir farkının olmadığını, bunların da vatan haini mesabesinde olduklarını ifade ederek bu kaçakçılara karşı devletin tüm unsurlarının halkla birlikte mücadele etmesi gerektiğini yazmıştı.²⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu vilâyetlerinde çıkan Şeyh Sait isyanı ve sonrasında yürütülen eşkıya takiplerinin ardından bu eşkıyaların temizlenmesi ile sıra artık kaçakçılıkla gerçek anlamda mücadeleye gelmişti. Şükrü Bey'in bu teftişi sırasında kaçakçılığın sadece millî hazine için bir tehdit olmadığı, aynı zamanda ülke ve millet birlikteliği için de bir tehdit olduğu anlaşılmıştı.

---

²³ *Resmî Cerîde*, 15.06.1929, Sayı: 1216.

²⁴ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.243.21.

²⁵ *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 1, (2010), TBMM Yayınları Ankara, s. 117.

²⁶ Mahmut Nedim (Soydan) "Hazineyi ve Ahlakı Tehdit Eden Tehlike", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Kasım 1931.

²⁷ Falih Rıfkı (Atay), "Kaçakçı Vatan Düşmanıdır", *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Kasım 1931.

Kaçakçılık sayesinde Mardin'in güneyinde hududun öte tarafında kurulan ve gelişen yerler olmuştu. Kasımlı, Andiver, Karaman ve Resulayn bu tarz yerlerdendi. Buralar eskiden ehemmiyetsiz küçük köyler olduğu hâlde bu yıllarda kaçakçılığa merkez olmak sayesinde koca kasabalar olmuştu. Buralardan Mardin hududundan ülkeye giren kaçak eşya Siirt, Van, Bitlis ve Elaziz'e kadar gönderilmekteydi.²⁸

Buralardaki kaçak merkezlerini kuranlar sadece Suriye'nin yerlisi olan kişiler değildi. Bunlar arasında Türkiye'de barınmamış bir şekilde kendini sınırın güney tarafına atmış olan Ermeni, Şeyh Sait isyanından sonra Türkiye'den Suriye'ye kaçan bazı Kürtçü isimlerin 1927 yılında kurduğu ve Kürt istiklalini kendine ideal edinen Hoybuncu²⁹ ve çeteci olan kişiler de vardı.³⁰

Bu kaçakçı, Türkiye aleyhtarı kişilerin sınıra yakın yerlerde tutulmaması gerekmekteydi. Fransa ile imzalanan protokollere göre Türkiye hududundan 50 km. uzakta yaşaması gereken bu kişilerin sınırdan yaşamasına hatta sınırdan kaçakçılık yapmalarına Fransa göz yummaktaydı.³¹

Bunların Türkiye ile münasebetleri pek dostane olmadığı için buralarda kurulmuş olan kaçak merkezlerinin varlığı ya da kaçakçılığın devamına müsaade etmek devletin sadece iktisadi kayıplarını telâfi etme amacına yönelik olmayacaktı. Bu mücadele aynı zamanda Türkiye aleyhine fesatlık yapan ocakların da söndürülmesi mücadelesiydi.

Dâhiliye Vekili Şükrü Bey, teftiş gezisinin ardından 5 Aralık 1931'de kaçakçılık ve alınması gereken tedbirlerle ilgili Başvekâlete bir rapor sunmuştu. Raporda; Güney vilayetlerinin kaçak merkezi ve deposunun Halep olduğu, sınıra kadar gelen malların çeteler vasıtasıyla içeriye sevk edilerek Sivas'a ve hatta Samsun'a kadar dağıtıldığı ifade edilmişti. Suriye'deki kaçak dükkân ve merkezlerinin çoğu, vaktiyle Güney'e kaçmış olan Ermeni ve Süryanilerin olup bunlardan başka Türkiye ve Suriye arasında gerçekleşen muahede ve itilaflar gereğince taraflar arasında çalışmaya giden köylüler ve yerlilerindi.

---

²⁸ *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Kasım 1931.

²⁹ Rohat Alakom, (2011), *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yay., İstanbul, s. 186-189.

³⁰ *Hâkimiyeti Milliye*, 18-21 Aralık 1931.

³¹ *Hâkimiyeti Milliye*, 24 Aralık 1931.

Şükrü Bey bu kaçakçılığa karşı tedbir olarak bazı öneriler sunmuştu.³² Bu önerileri içeren rapor Başvekil İsmet Bey tarafından hemen dikkate alınmıştı. Başvekil bir gün sonra, 6 Aralık 1931'de hâlen bölge seyahatinde olan Şükrü Bey'e yazdığı yazıda; Ankara'ya gerekli tedbirler için ne zaman ulaşacağını sorarken kaçakçılık hakkındaki raporları dikkatle okuduğunu ve bunlardan istifade ettiğini belirttikten sonra *"kaçakçılığa karşı muvaffak olamazsak mali ve iktisadi bir politika takip etmek imkânından me'yus olmak lazımdır. Fırka'nın maliye tetkik encümeni çalışıyor tabi sizin raporlarınız başlıca mesnet olacaktır."* (...) *"Meclis dahi tatil için kaçak tertibatını bekliyor"* diyecekti.³³

Kaçakçılık konusunda bugünlerde hem Dâhiliye Vekâleti hem de Hükûmet seferber olmuştu. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey Başvekâlete 12.12.1931'de gönderdiği raporda son seyahati esnasında Doğu vilayetlerindeki bazı kasaba ve şehirlerde yerleri tespit edilen kaçak depolarının ve satış yerlerinin bastırılarak bir hayli kaçak eşyanın ele geçirildiğini belirtmişti. Bu yerleri Hükûmet güçleri, vilayetlerdeki habercileri vasıtasıyla tespit etmişti. Bundan sonra da bu tarz yerlerin sık sık baskın tarzı taramalara tabi tutulması için Vekil ilgili kişilere talimatlar vermişti.³⁴

Şükrü Bey, aynı tarihli Başvekâlete yazdığı bir diğer raporunda, seyahati esnasında terhis ve ikmal askerlerinin dahi bu kaçak eşyayı satın aldıklarından kaçakçılığın menî için her sahada alınması gereken kararlar mâni tedbirler arasında, Doğu vilayetlerindeki askeri ve jandarma kıtalarının ikmal ve terhis kafielerinin kaçak eşya satın almasına mâni tedbirlerin de alınmasının uygun olacağını yazmıştır.³⁵

Görüldüğü üzere Hükûmetin kaçakçılıkla etkin mücadele kapsamında daha esaslı adımları atması için yerinde tespitlerde bulunmak üzere bizzat Dâhiliye Vekili kaçakçılığın en çok yapıldığı Doğu vilayetlerinde bir ay bir inceleme gezisine çıkmıştı. Bu geziden çıkan sonuçlar daha sonra Hükûmetin atacağı her adımda dikkate alınmıştı. Elde edilen bilgiler doğrultusunda Ankara ilk etapta üzerine düşen görevi yapacak ve gerek teşkilat gerekse mevzuat açısından dönem koşulları içerisinde ne gerekiyorsa yapmaya çalışacaktı.

---

³² BCA, Fon Kodu: 30.10.0.07, Yer No: 180.244.6.

³³ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 12.73.25.

³⁴ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 116.808.18.

³⁵ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.244.7.

Kaçakçılığa karşı alınması gereken merkezi tedbirler arasında ilk adım Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin kurulması ile atılmıştı. Hükûmet tarafından 27 Aralık 1931'de Meclis'e verilen kanun tasarısının gerekçesinde, gümrük muamelelerinin aldığı hususi ehemmiyet, inhisar işlerinin çokluğu ve kaçakçılık için alınan ciddi tedbirlerin Maliye Vekâletinin asli hizmetlerinden ayrılarak bu işlerin takibinin devlet tarafından daha faydalı olacağı düşüncesiyle Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti adı altında bir vekâlet kurulması istenmişti. Teklif, Meclis'in 29 Aralık 1931 tarihli oturumunda gündeme alınmış ve yasalaşmıştı. Yasaya göre gümrük ve devlet inhisarları işleriyle (posta, telgraf ve telefon hariç) meşgul olmak üzere Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti teşkil edilmiştir.³⁶

7 Ocak 1932 tarihinde de esaslarını Dâhiliye Vekili Şükrü Bey'in hazırladığı raporun oluşturduğu 1918 sayılı “*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*” çıkarılmıştı. Kanun'la kaçakçıların daha sıkı takibi, bunların daha kısa sürede yargılanması ve kaçakçılara daha çok cezalar verilmesine dair esaslar belirlenmişti.³⁷

Yeni kurulan Vekâletin kaçakçılığın men ve takibi için ihtiyacı olan araç ve gereçler bir an önce karşılanmaya çalışılmıştı. Vekâlet için lüzumlu olan motor, kamyon vs. gibi malzemelerin takas ve kontenjandan istisna tutularak satın alınması İcra Vekillerince 31 Mart 1932 tarihli toplantıda kabul edilmişti.³⁸ İşte bu düzenlemelerle Hükûmet kaçakçılıkla mücadele işini daha sıkı bir şekilde ele almıştı. Ancak uygulamada bazı sorunlar da çıkmıyor değildi. Kurulan yeni idari teşekküller ilk başlarda taşrada bir takım kafa karışıklıklarına yol açmıştı. Bu bağlamda öyle ki Başvekil İsmet Bey 29 Eylül 1932'de ilgili sivil ve askeri makamlara çektiği telgrafta makamlar arası koordinasyon eksikliğinden dolayı son zamanlarda kaçakçılığın arttığından bahisle kaçakçılığın men ve takibinde birinci derecede mesuliyetin valiye ait olduğu, bütün silahlı kuvvetler ve sivil idarelerin vali tarafından idare edileceği, taşrada da bu sorumluluğun mülki amirlerde olduğunu belirtmek zorunda kalmıştı.³⁹

Hükûmet çıkarılan kaçakçılık kanunu ve sair tedbirlerin sonuçlarını yaklaşık bir yıl sonra görmek için İstatistik Umum Müdürlüğünden bu konuda

---

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, Devre 4, İçtima 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 136-138; T.C. Resmî Gazete, 10.12.1931, Sayı: 1989.

³⁷ T.C. Resmî Gazete, 12.01.1932 Sayı: 2000; Kanunlar Dergisi, C. 11.

³⁸ 15.03.1932 tarih ve 12479 sayılı Kararname; BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 26.20.16.

³⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.244.10.

çalışmasını istemişti. Müdürlük, kaçakçılık kanununun tatbikat neticelerini takip etmek üzere hazırlanan 1932 senesine ait istatistiği 28 Mart 1933'te Başvekâlete gönderdi. Rapora göre, mahkemeler 1932 yılında 6.833 zanlı hakkında karar vermişti. Bu kararların 785'i Adana, 793'ü İzmir, 704'ü Gaziantep, 446'sı Mardin ve 378'si Sivas'a ait olup kalanı da diğer vilayetlere aitti. 6.833 zanlıdan 3.920 kişi mahkûm olmuş, diğerleri beraat kararı almıştı. Hapis cezalarında ekseriyet 2.164 kişi, 4 ile 6 ay arasında hapse mahkûm olmuştu. Bir seneden fazla mahkûm olanların sayısı 242 kişiydi. Mahkûmlardan ecnebi tebaası sayısı ise 82 idi.⁴⁰

Daha önce de ifade ettiğimiz 1909 numaralı Kanun'la Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti kurulmuş yine bununla birlikte teşkil edilen Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı ve kaçakçıyı şiddetle takip eden, daha çabuk yargılayan, daha çok cezalandıran 1918 numaralı Kanun'la vazifesini suistimal eden memurların idareden temizlenmesini emreden 1920 numaralı Kanun çıkarılmıştır.

Gümrüklerde kaçakçılık, bilhassa güney hudutlarından içeriye kervanla mal sokacak dereceye vardığı için 1931 yılında 1841 numaralı Kanun çıkarıldı. Mücadele için vasıtaların bir emir ve kumanda altında toplanması için merkezi Ankara'da olmak üzere Gümrük ve İnhisarlar Umum Muhafaza Kumandanlığı 1917 numaralı Kanun'la 1932 senesinde kuruldu. Kaçakçılığın menî için çıkarılan 1510 numaralı ve 1929 tarihli Kanun'da cezalar hafif olduğundan bu kanun kaldırılarak 1932 senesinde daha ağır cezalar veren bir kanun çıkarılmış ayrıca yalnızca kaçakçıları yargılayacak güney hudutlarında 3 askeri ve memleketin diğer mıntıkalarında 16 Adli İhtisas Mahkemesi kurulmuştur.⁴¹

Hükûmet kaçakçılık ile mücadelede işi sıkı tutmaktaydı. Cumhuriyet'in 10. yılı şerefine çıkarılacak olan Af Kanunu tasarısı üzerinde çalışılırken Gaziantep Valisi Akif Bey (İyidoğan), 16 Ekim 1933'te Dâhiliye Vekâletine gönderdiği raporda Gaziantep'te kaçakçılık suçundan mevkuf suçluların miktarının 500 olduğu ve bunların yarısından fazlasının kaçakçılığı meslek haline getirdiğinden bunların umumi aften yararlanıp çıkmaları halinde eski işlerine ve eşkıyalığa tekrar döneceklerini, bu sebepten dolayı bu kişilerin aften yararlandırılmamasını istiyordu.⁴² Bu istek Hükûmet tarafından olumlu karşılanmıştı. 26 Ekim 1933 tarihinde çıkarılan 2330 sayılı Af Kanunu'ndan birçok kişinin istifade etmesi sağlanırken Kanun'dan yararlanamayacakların belirlendiği on birinci maddede,

---

⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.07, Yer No: 24.136.2.

⁴¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 179.238.10.

⁴² BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 105.684.33.

kaçakçılık fiillerinden biriyle maznun veya mahkûm olanlar af kapsamının dışında tutulmuştur.⁴³

1935 yılına gelindiğinde kaçığı en çok yapılan malların daha önceki verdiğimiz listeden pek de farklı olmadığını görüyoruz. 1935 yazında seçim bölgelerini ziyaret eden milletvekillerinin hazırlayıp parti üst yönetimine sundukları raporlarda Mardin, Muş, Urfa ve Gaziantep vilayetlerinde en çok tercih edilen kaçak ürünler; şeker, kumaş, tuz, içki, tütün, kibrit ve petrol olarak sıralanmıştı. Bunlardan tuz, tütün ve kibritin ucuzlatılması bölgede hemen tesirini göstermiş bu ürünlere dair kaçak ortadan kalkmıştır. Şekere yapılan indirimle kilosu 50 kuruş olmuş ancak kaçakçılık ile 25 kuruşa satın alınabildiği için yine indirim istenilmişti.⁴⁴

Bu ürünlerden tuz, bölge halkının hayatında çok önemli bir yere sahipti. Çünkü bölgenin temel geçim kaynağı olan hayvancılığın en önemli girdilerindendi. Bu yıllarda tedarikinde sıkıntı yaşanan tuz meselesi Kars vilayetinin 1930 yılı parti kongresi dileği olarak parti yönetimine bile iletilmişti. Bu dileğe baktığımızda hayvancılık bölgesi olan Kars'ta halk yemeklerine dahi katacak tuz bulamıyordu. Tuz, hayvanların ürünlerinin kalitesi ve hayvan hastalıkları için olmazsa olmaz olduğundan halk tuz kaçakçılığına meyletmekteydi. Bu da hazinenin zararına sebep olduğundan tuz ihtiyacının ucuz bir şekilde karşılanması mahallinden istenmişti. Kars bölgesinin bu isteği bir süre sonra karşılanmış, 1935 yılında tuz ucuzlatılmıştı. Bu da halkta memnuniyet uyandırmıştı.⁴⁵

Bölgede en çok ihtiyaç duyulan ve kaçığı yapılan ürünlerden biri de şeker idi. Bölgenin şeker ihtiyacının karşılanması Üçüncü Umumi Müfettiş⁴⁶ Tahsin

---

⁴³ T.C. Resmî Gazete, 28.10.1933, Sayı: 2540.

⁴⁴ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 725.484.1.

⁴⁵ Resul Köse, (2019), *CHP ve DP Hükûmetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 518.

⁴⁶ Türk idare tarihinde 1927-1952 yılları arasında "Umumi Müfettişlikler" teşkilatı var olmuştu. Bu dönemde beş Umumi Müfettişlik kurulmuştu. Bunlardan ilki 1927 yılında Doğu vilayetlerinde, ikincisi 1934 yılında Trakya'da, üçüncü ve dördüncüsü 1935 ve 1936 yıllarında yine Doğu'da, beşincisi ise 1947 yılında güney vilayetlerinde kurulmuştu. Bu teşkilatlar bölgelerinde asayişin sağlamanın yanı sıra tüm devlet işlerinin teftişi, kanun ve nizamların uygulanmasına nezaret, müşterek, sistemli bir idare ve kalkınma temini gayesiyle kurulmuştu. Bkz. Abidin Özmen, (Ocak-Şubat 1947), "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, 184 s. 238-239; Köse, a.g.t., s. 241-270.

Uzer'in de bölgeye dair en önemli isteklerindendi. Uzer, 1936 yılında dönem İktisat Vekili Celâl Bayar'dan Doğu'da bir şeker fabrikasının kurulmasını istemişti. Uzer, raporunda halkın tükettiği ürünlerin uzaklık ve nakliye masraflarının fazlalığı yüzünden Batı vilayetlerindeki halktan çok daha pahalıya mâl ettiğini yazmıştı. Uzer, kış mevsimi yedi ay süren bu bölgede çayın çok fazla içildiği için şekerin zarurî ihtiyaç olduğunu belirterek *"adeta ekmek mesabesinde bulunan şeker yaz mevsiminde 26, kış mevsiminde 40-45 ve hatta bazı yerlerde kilosu 65 kuruşa satıldığı çok vakidir. Binaenaleyh inhisar maddeleri gibi nakliye ücreti asla mevzuubahis olmayarak şekerin memleketin her tarafında aynı fiyata satılması imkânı bulunmadığı takdirde Aşkale'de 1000-1500 vagon istihsal edebilecek yeni veya mevcuttan bir kısmının buraya nakli suretiyle bir şeker fabrikası kurulması"*nı istemişti.⁴⁷

Aslında bu istek 18.12.1934 tarihli Erzurum Vilayeti Fırka Vilayet Kongresi dilekleri arasında da fırka yönetimine iletilmişti. 1936 yılında Doğu vilayetlerini ziyaret eden İktisat Vekili Celâl Bayar da hazırladığı raporunda Doğu illerinin kalkınması için Batı vilayetlerinde kurulan dört şeker fabrikasına ilave olarak beşinci şeker fabrikasının burada kurulabileceğini ifade etmişti.⁴⁸ Ancak daha sonraki sürece baktığımızda Doğu vilayetlerinde şeker fabrikalarının kurulumu Demokrat Parti (DP) döneminde mümkün olabilmiştir.⁴⁹

Tekrar 1935 yazı milletvekillerinin seçim bölgeleri raporlarına döndüğümüzde bu raporlarda bir husus daha dikkat çekmekteydi. O da kaçakçılığın muhafaza memurları tarafından da yapıldığı bilgisiydi. Milletvekilleri bu konuda gümrük ve jandarma memurlarının sık sık kontrol ve teftiş edilmesi yönünde parti yönetiminden talepte bulunmuştu.⁵⁰

Başvekil İsmet İnönü meşhur Doğu illeri gezisinde,⁵¹ 3 Temmuz 1935'te kaçakçılığın boyutunu bizzat yerinde görmüştü. İnönü, not defterine Mardin vilayetinde yılda 260 bin top bezin tüketildiğini, gümrüklerden verilen kontenjanın bu vilâyet için 3 bin top olduğu, gerisinin ise kaçak olduğunu not etmişti.⁵² İnönü'nün bahsini ettiği gümrüklerde kontenjan usulüne geçiş 1932 yılında gerçekleşmişti. İnönü raporunda kaçakçılığın güneydeki Fransız

---

⁴⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 171.28.187. lef 18-19.

⁴⁸ Köse, *a.g.t.*, s. 552.

⁴⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 105.654.1.lef 4.

⁵⁰ BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 725.484.1.

⁵¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 26.

⁵² İsmet İnönü, (2000), *Defterler (1919-1973)*, C. 1, YKY, İstanbul, s. 166.

yönetimince desteklendiğini belirtmişti. Fransızlar hudut ahalisine kaçakçılık konusunda göz yumarak menfaat temin edip onlardan taraftar peyda etmekteydi.⁵³

Kaçakçılık meselesi 5-22 Aralık 1936 tarihleri arasında toplanan Umumi Müfettişlerin de toplantı gündem maddeleri arasında yer almıştı. 9 Aralık 1936 tarihli Umumi Müfettişler toplantısında katılımcıları bilgilendiren Gümrük Muhafaza Umum Kumandanı Tümgeneral Seyfi Düzgören⁵⁴ 1932 senesinden itibaren inhisar ve gümrük kaçakçılığı vakaları üzerinde en çok kaçak faaliyetinin yurttan Güney'de olduğunu ifade etmişti. Örneğin Gaziantep vilayetinde 1932'den 1936 yılına dek dört yıl zarfında 5.744 gümrük kaçakçısı, 2.820 inhisar kaçakçısı; Urfa'da ise 4.122 gümrük kaçakçısı ve 1.745 inhisar kaçakçısı mahkemeye verilmişti.⁵⁵

Seyfi Düzgören, toplantıda kaçakçılığın sebeplerini de sıralamıştı. O'na göre Güney vilâyetlerinde öteden beri Halep üzerinden mamul mallar alınmaktaydı. Ancak hudut çevrildikten sonra Güney tüccarları bir müddet Mersin'i kullanmak istemişlerse de orada nakliye ve yükleme işleri pahalı olmuştu. Ayrıca kontenjan usulü de kaçakçılığı arttırmıştı. Malını getiremeyen tüccarlar kaçakçı yolu ile mal getirmeye başlamışlardı. Daha önce kontenjan yokken 1932'de kontenjan uygulamasına başlanmış bu durum ihtiyaca kâfi gelmediğinden kaçakçılık artmıştı. Ayrıca kaçakçılığı doğuran bir diğer sebep yakalanan kaçak mallarına yetersiz mevzuattan dolayı gümrük vergisinin uygulanamaması ve malın düşük fiyattan satılmasıydı. Yani tüccar malın yakalanıp satılacağını bildiği için ayarladığı bir adam ile Güney'den Türkiye'ye kaçak mal gönderebiliyordu. Seyfi Düzgören de aynen Başvekil İnönü gibi kaçakçıların Fransız ve Ermenilerden himaye gördüklerini, bunların da memlekete zararlı propaganda soktuklarını belirtmişti.⁵⁶

Bu tespitler sonrasında Umum Müdür teşkilatın mevcut imkânları ve eksiklikleri hakkında katılımcıları bilgilendirmişti. En çok vakanın olduğu Güney'deki muhafaza teşkilatı olarak Urfa'daki Gümrük Muhafaza Alayı üç

---

⁵³ Öztürk, a.g.e., s. 26

⁵⁴ TBMM Albümü..., s. 347.

⁵⁵ *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, (2010), Yay. Haz. M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 197-198. Bu konuda ayrıca bkz. Gözcü, A. & Çakmak, F. (2019). "Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güney sınırında gerçekleştirilen kaçakçılık faaliyetleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 683-714.

⁵⁶ A.g.e., s.193-206.

taburdu ve 700 km'lik bir hududu tutmaktaydı. Payas'tan Güney'e kadar 143 karakol vardı. Karakollarda 3, 4, 6 kişi olup karakollar arası ise 5 km'den 10-15 km aralıklıydı. Doğu'da ise Van'da 575 km sınır ve 23 karakol vardı. 25 km'yi bir karakol idare etmekteydi. Kars Muhafız Müdürlüğünün ise hududu 575 km. olup 41 karakol vardı. Adam başına 5,5 km. düşüyordu.

Umum Müdür bu rakamları ifade ettikten sonra diğer devletlerdeki teşkilatlardan örnekleri şöyle vermişti: *"Lehistan'da 170 metreye bir kişi, İtalya'da 130, Fransa'da 120'dir. Bu memleketlerin kaynakları bol ve gelişmiştir. Hariçten gelen kaçak olmadığı hâlde daha kuvvetlidir. Bizde bir kişiye dört kilometre ve onlarda 120 metredir. Kilometre itibarıyla sahil ve kara hudutlarımız 8.400 kilometreyi 3.093 kişi ile tutuyoruz."*⁵⁷

Buraya kadar anlaşıldığı üzere kaçakçılığı önlemenin en önemli unsuru olan personel yetersizliği bu yıllarda en çok ihtiyaç hissedilen hususlardandı.

Umumi müfettişler toplantısına ait rapor özetinde kaçakçılığı azaltmanın çareleri belirlenmişti. Buna göre hudut karakol binalarının sayısını artırmak için 10 senelik bir program yapılmalıydı. Gümrüklerin subay ve personel ihtiyacı karşılanmalı ve buralarda görev yapan görevlilerin konut, sağlık ve mektep ihtiyaçlarının karşılanmasına dair tedbirler alınmalıydı. Hudut kıtalarının jandarmayla telefon irtibatı ve hudut alaylarının muhafız teşkilâtına yardımı temin edilmeliydi. Hudutların muhafazası ve emniyetiyle işgal eden tüm teşkilat bir elden idare edilmeliydi. İnhisar kaçakçılığına dair gümrük kaçakçılığı çoğaldığından halktan değerinde fiyatla tütün satın alınmalıydı. Kontrol işleri polis, onbaşı ve bölük kumandanları gibi farklı görevliler tarafından yapıldığından bu karışıklığa son verilmeliydi. Huduttaki kaçak komisyonları kuvvetlendirilmeliydi. Yakalanan kaçak malların değeri üzerinden Güney pazarlarında satılmasına mâni olunmalıydı. Sümer Bankın açacağı depolar sayesinde halka ucuz mal temin edilmeliydi. Ayrıca kaçakçılık yapan Suriye hududunda sıralanmış kimseler huduttan uzaklaştırılmalıydı.⁵⁸

Başvekil İnönü ve Umumi Müfettişlerin Fransa konusundaki uyarıları sonrasında Hükûmet Güney'deki kaçakçılara göz yuman Fransa'yı bu konuda uyarmıştı. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras,⁵⁹ 24 Ekim 1938'de Başvekâlete gönderdiği yazıda; Suriye'den topraklarımıza yönelik çete tecavüzlerine ve

⁵⁷ A.g.e., s. 206-207.

⁵⁸ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 68.452.4.

⁵⁹ TBMM Albümü..., s. 102

hudutlarımızda yapılan kaçakçılık hakkında Fransa'nın dikkatini çekmek ve Suriye manda idaresinin bu gibi vakaların önüne geçmesi için tedbir alması ve de hududumuzdan uzaklaştırılması istenen eşirra (zararlı kimse) listesinin ilgili makamlara verilmesi lüzumu konusunda Paris Büyükelçiliğinin vazifelendirildiğini bildirmişti. Elçilikten alınan cevapta Fransa Hariciye Siyasi Umum Müdürü Mösyö Masigli'nin dikkatinin çekildiği ve bunun için Âli Komiserlikle muhaberede bulunulduğunun aktarıldığı bildirilmişti.⁶⁰

Türkiye kaçakçılığı önlemek için Güney sınırında Fransa ile diplomatik yolları kullanırken bu tutumunu diğer komşu ülkeler nezdinde de sergilemişti.

Türkiye ile İran Devleti arasında dostluk ve iyi komşuluk mukavelesi 22 Nisan 1926 tarihinde imzalanmış ve 9 Nisan 1929 tarihinde de hudut mıntikasına ait bir anlaşma akdedilmişti. Bilhassa İran Şehinşahı Âlâ'nın 1934 yılında Ankara'yı ziyareti⁶¹ ilişkilerin gelişmesi adına adeta bir dönüm noktası olmuştu. Başvekil İsmet Bey, İran Şahı'nın ziyareti dolayısıyla 18 Haziran 1934 tarihinde Meclis'te bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında yüzyıldan beri sürüp giden hudut anlaşmazlığının halledilmiş olduğunu beyan etmişti.⁶²

Taraflar arasında gelişen bu dostluk ilişkileri sayesinde Türk-İran hududunda birkaç seneden beri bölgede devam eden sükûnet ve asayişin istikrarı konusunda esaslı mukaveleye ihtiyaç duyulmuş ve bu maksada dair bir mukavele akit ve imza edilmişti. Mukavele Meclis'te 7 Haziran 1937 tarih ve 3215 numaralı Kanun'la kabul edilmişti. Hudut mıntikasının emniyetine ve burada çıkan hâdiseler ve ihtilâfların giderilmesine dair 9 Nisan 1929 tarihli mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere imzalanan yeni mukavelede iki memleket arasındaki hududun her iki tarafında 50 kilometrelik bir mıntıkada çıkacak olan hâdiseler ve ihtilâfların, hudut mıntikasındaki kaymakam ve valiler tarafından tetkik ve tesviye edileceği kararlaştırılmıştı. Bu hadiseler arasında münferiden veya grup halinde, silahlı veya silâhsız bir veya birkaç kişi tarafından hududun gayri kanunî olarak geçilmesi ve kaçakçılık fiillerinden birini işlemek maksadıyla hududun geçilmesi de sayılmıştı.⁶³

---

⁶⁰ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 264.783.30.

⁶¹ İsmet İnönü, (2006), *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 527-528.

⁶² *TBMM Zabut Ceridesi*, C. 23, Devre IV, İçtima 3, s. 220-221.

⁶³ *TBMM Zabut Ceridesi*, (1937), C. 19, Devre V, İçtima 2, TBMM Matbaası, Ankara, s. 102-103; *T.C. Resmi Gazete*, 21.06.1937, Sayı: 3636.

Hükûmet kaçakçılık ile mücadele konusunda komşuları ile koordineli çalışmak istiyordu. Suriye ve İran tarafıyla yapmaya çalıştığı gibi Irak tarafıyla da ilişkileri geliştirmek istiyordu. Bu düşünce ile Irak'taki Musul ve Erbil mutasarrıflıkları ile uyumlu ilişkiler kısa sürede sonuç vermişti.

Hakkâri vilayetinin Irak ile sınır olan kazaları sakinlerinin kayıt ve yoklama zamanında hududun öte tarafına hayvan kaçırmaı adet edinmesi yüzünden 1939 senesi kayıt ve yoklama zamanında 135.880 hayvan kayıt ve tespit olunduğu halde Musul ve Erbil mutasarrıflarıyla yapılan muhabere neticesinde kaçırılan hayvanların memurlarımıza teslim ettirilmiş olması ve bunun diğer kazalara da tesirli ibret teşkil etmesi sayesinde 1940 senesinde 17.723 hayvan fazlasıyla 153.603 hayvan kaydedilmişti. Hakkâri vilayetindeki bu sonuç elbette ki yerelde valinin çabasının bir ürünüydü. Bu çalışmayı yürüten Hakkâri valisine Maliye Vekâletince bir takdirname yazılmıştı.⁶⁴

1940 yılına gelindiğinde Hükûmet kaçakçılık ile mücadele konusunda dışarıda bunları yaparken içeride de halk ile iş birliğini artırmayı hedefliyordu. CHP Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer⁶⁵, Gümrük Muhafaza Teşkilatının bütün tedbirlerine rağmen kaçakçılığın tam olarak önlenemediğinden bu konuda halkın Hükûmetle elbirliği yapması konusundaki isteği üzerine halkevlerinde halkın aydınlatılması lüzumunu bölgedeki Antakya, Kilis, Nizip, Suruç, Birecik, Nusaybin, Cizre ve Çölemerik Halkevleri reisliğine 6 Ocak 1940 tarihinde yazmıştı.⁶⁶

1940'lı yıllarda Hakkâri'de sadece hayvan kaçığı yapılmıyordu. Şeker ve akaryakıt da bu vilayette en çok kaçığı yapılan ürünlerdendi. Bunlara dair yetkili makamlar ise personel ve bütçe sıkıntısından bahsetmekteydiler. Dönem Dâhiliye Vekili Faik Öztrak, 11 Kasım 1940'ta Başvekâlete yazdığı yazıda Erzurum jandarma müfettişi tarafından Hakkâri vilayetinde yapılan jandarma teftişinde vilayette gaz ve şeker ihtiyacı yüzünden halkın kaçakçılığa yöneldiğinden Gümrük Vekâletinin konuyla ilgili bilgilendirildiğini yazıyordu.⁶⁷ Gümrük Vekâletinden alınan cevapta ise vilayetlerde inhisarlar teşkilatı umumiyetle tek memur tarafından idare edilmekte olduğu, idare işlerini bile zor başarabilen memurlara şeker satışını da yüklemenin mümkün olmadığı gibi Doğu

---

⁶⁴ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 230.548.10.lef 3.

⁶⁵ *TBMM Albümü...*, s.147.

⁶⁶ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1005.880.4.

⁶⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 182.257.4.lef 5.

mintıkasının bir yıllık ihtiyacına karşılık şeker stoku yapacak ambar tedariki imkânsız olduğundan talebin gerçekleştirilemeyeceği 22.11.1940'ta bildirilmişti.⁶⁸

Hakkâri'nin akaryakıt sıkıntısı için ise Ticaret Vekili 5 Aralık 1940'ta Başvekâlete gönderdiği yazıda bir süredir devam eden teneke sıkıntısından dolayı akaryakıt tedarikinde özellikle Doğu vilayetlerinde sıkıntı yaşandığını belirtmişti. En son İngiltere'den gelen teneke levhalardan istifade suretiyle bilhassa nakliyatın sıkıntılı olduğu Doğu vilayetlerine akaryakıt sevkiyatının yapıldığı, bu vilayetlerden Hakkâri vilayetine ilk parti olarak 650 büyük 695 küçük teneke gazyağı ve 340 teneke benzin sev edildiğini bildirmişti.⁶⁹

Petrol bölgelerine sınır olan Hakkâri'nin bu yıllarda bu sıkıntıları çekmesi gerçekten ilginçti. Ancak bu sıkıntıları düşünürken dönemin II. Dünya Harbi yılları olduğunu da dikkate almak gerekmektedir.

İşte bu sıkıntıları aşmak için bugünlerde bu Doğu vilayetinde İran ve Irak ile yeni sınır kapıları açmak için Birinci Umumi Müfettişlikten Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine istek gelmiştir. Ancak aşağıda teferruatı verilecek olan birtakım gerekçelerle Vekâlet bu isteğin karşılanmasının mantıklı olmadığını 23 Ocak 1941'de Başvekâlete yazmıştır.

Gümrük ve İnhisarlar Vekili Raif Karadeniz,⁷⁰ Birinci Umumi Müfettişlikten alınan 27 Aralık 1940 tarihli yazıda, Hakkâri ve Başkale kazasının senenin sadece 2-3 ayı Van ve Siirt vilayetleri ile irtibat hâlinde olduğu, bu yerlerde ihtiyacı karşılayacak miktarda eşya ve yiyecek maddelerini depo edecek kudrette sermaye sahibi kişiler olmadığından mahsur kalan mevsimde şeker, gazyağı, tuz ve diğer bakkaliye ve manifatura eşyası tedarikinde müşkülât çekildiği, bu yüzden kaçakçılık yapıldığından bu mintikalarda ihtiyacı karşılayacak miktarda İran ve Irak'tan mal getirmek oralara hayvan ve hayvansal ürünler satmak üzere bu iki devletle ticari münasebete girip iki ithal iki ihraç gümrük kapısı açılmasının teklif edildiğini bildirmişti.

Raif Karadeniz, İran ve Irak hudutlarında sözü edilen eşyanın ithali için Başkale ve Yüksekova gümrüklerinin mevcut olduğu ancak Başkale gümrüğü İran hududundan 33, Yüksekova gümrüğü İran hududundan 40 ve Irak

---

⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 182.257.4.lef 6.

⁶⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 182.257.4.lef 1.

⁷⁰ *TBMM Albümü...*, s. 225.

hududundan 42 km. içeride olduğunu belirtmiştir. İran kapı karakolları karşısında bulunan Halane, Bajirge, Hanasor, Heratil, Harapsorik, Şehsilo ve Hangediği mevkilerinde Gümrük, Dâhiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Ziraat Vekâletlerince birer memur bulundurulmak suretiyle gümrüklerimizin hududa nakli daha evvel Genelkurmay Başkanlığından istenilmişti.

Gümrük Vekâletince yapılan tetkikat neticesinde Özalp, Başkale ve Yüksekova gümrük mıntıkalarında yalnız Heratil kapısı karşısında İranlıların Kutur kazasında bir gümrük teşkilatı bulunduğu, diğerlerinde bulunmadığı, burada gümrük idarelerinin gelir temin eden hiçbir muamele yapmadıkları, ayrıca gümrüklerin hududa nakli halinde memurların iskânlarına elverişli müsait yer olmadığından zikredilen gümrüklerin bulundukları yerlerde kalmaları kararlaştırılmıştı. Nakline imkân görülemeyen Başkale gümrüğünün hudut üzerinde Zabbaşı, Yüksekova gümrüğünün Irak hududu üzerinde Oramar ve İran hududu üzerinde Bajirge gümrük muhafaza karakolları mevcut olup bu noktalardan giren şahıs ve eşyalar gümrük kanununun 30. maddesi gereğince gümrüğe kadar nezaret altında getirilmesi ve ihraç olunacak eşyanın adı geçen gümrüklerde işi bitirildikten sonra yine buralardan nezaret altında İran ve Irak'a çıkarılması imkân dâhilindeydi. Ayrıca sözü edilen mıntıkada İran ve Irak'tan ticaret yapacak vasıflarda tüccar olmadığından yeniden gümrük kurulsa bile beklenen fayda sağlanamayacaktı. *"Nitekim İran hududu üzerindeki gümrüklerimizden Gürbulak-Kızıldize yolu ile yapılan transit eşya nakliyatı hariç olmak üzere İran'dan ithal edilen eşyanın 1939 istatistiğine göre hiç mesabesinde olduğu 1938'de 246, 1937'de 179 Türk lirası kıymetinden ibaret olduğu, ihracatımız 1937'de 1.020 lira olup 1938 ve 1939 senelerinde bir muamele yapılmadığı anlaşılmıştır."*

Gümrük Vekili Karadeniz, tüm bu değerlendirmeler sonrasında İran ve Irak ile Türkiye arasında mevcut gümrüklere ilâveten yeniden gümrük kurulsa bile beklenen faydaların temin olunmayacağı kanaatini belirtmiştir.

Karadeniz, bu yazısında tuz konusunda ise devlet inhisarı altında bulunan tuzun şahıslar tarafından ithali yasak olduğundan mıntıkadaki ihtiyacın karşılanması için İnhisarlar Umum Müdürlüğüne yazıldığını diğer maddeler ihtiyacının temini için de alakalı Vekâletlere emir buyurulmasını Başvekâletten istemiştir.⁷¹

---

⁷¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 212.439.5.

Hakkâri Valiliğinin sınırda hayvan kaçakçılığını önleme konusundaki başarıları sınırdaki diğer vilayetlerde sergilenemiyordu. Gerçi bunda tek etken de sadece içeride Valiliğin işi sıkı tutması değildi. Sınırın öte tarafındaki makamların da bu konuda elinden geleni yapması gerekmektedir.

Gümrük ve İnhisarlar Vekâletince 7 Mart 1944'te Başvekâlete gönderilen yazıda; Güney hudutlarımızda iâşe maddelerimizin en mühimini teşkil eden kesim hayvanı sürülerinin kaçırılmasını önlemek için Gümrük Muhafaza birliklerinin kuvvet ve kudretlerinin yettiği kadar çalıştıkları ve kaçırılan birçok sürünün yakalanmasına rağmen bu hareketlerin tamamıyla önlenemediği itiraf edilmişti.

Vekâlet bu kaçakçılığın tamamıyla durdurulabilmesi için şu önerilerde bulunmuştu:

1. İdare makamlarının kendilerine düşen işleri tamamıyla yapmaları ve Gümrük Muhafaza kuvvetleriyle iş birliği yapılmasını temin eylemeleri,
2. Sürülerin kışlak mıntıklarında inzibat ve gözetleme tertibatının alınması,
3. Sürülerin özellikle Güney'e doğru inen sürülerin harekâtının zamanında ve dikkatle takip edilmesi ve Gümrük Muhafazanın vaziyetlerden derhal haberdar edilmesi,
4. Hududa uzak vilâyetlerden ve Kuzey'den otlamak bahanesiyle indirilecek sürülerin hududa 20 km.'den daha yakına sokulmamaları ve hududun Kuzey'e doğru 20 kilometrelik saha içinde bulunan köy ve kasabaların koyun sürülerinin otlaklarının sıkı kontrole tabi tutulması,
5. Koyun kaçakçılığını sanat edinmiş ve bu kaçakçılıkta ustalaşmış olan şahısların diğerlerine de ibret olmak üzere bu mıntıklardan derhal uzaklaştırılmasının bir an evvel temini lüzumlu görülmektedir.

Vekâlet bu hususta ilgili makamlara emir verilmesini de Başvekâletten istemişti.⁷²

Hükûmetin 7 Ocak 1932 tarih ve 1918 sayılı kaçakçılığın men ve takibine dair çıkardığı Kanun⁷³ ve ardından yapılan diğer yasal düzenlemeler kaçakçılığın

---

⁷² BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 105.686.52.

⁷³ T.C. Resmî Gazete, 12.01.1932 No: 2000; *Kanunlar Dergisi*, C. 11.

yapılmasına tam olarak mâni olamasa da azalması konusunda etkili olmaktaydı. Bu düzenlemeler ve kaçakçılara karşı gereken yaptırımlar üzerine kaçakçılıktan mahkûm olan erkek kişi sayısında azalma görülmüştü. Kaçakçılıktan mahkûm olan kişi sayısı 1937 yılında 1.100, 1938 yılında 470, 1939 yılında 467, 1940 yılında 227, 1941 yılında 241, 1942 yılında 143 kişi olmuştu. Bu sayı kadınlarda 1938'de 104, 1939'da 28, 1940'ta 9, 1941'de 29, 1942'de 29 olmuştu.⁷⁴

Hükûmet kaçakçılığı mümkün olan en az seviyeye indirme hedefi içerisindeydi. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulunca 1948 yılında bir kararname çıkartılmıştı. 20 Ekim 1948 tarihli kararnameye göre Suriye sınırında kaçakçılığın önlenmesi maksadıyla Millî Korunma Kanunu'nun 21, 25, 38 ve 65'inci maddelerine dayanılarak Hatay, Gaziantep, Urfa ve Mardin illerinde,

a) Büyük ve küçükbaş hayvanlarla sadeyağ, sabun ve akaryakıtların, şahsi ihtiyaç dışında naklinin tanzim, tahdit ve men edilmesi,

b) Bu illerin sınırları boyunca 25 kilometre derinliğindeki arazi içinde daimî veya geçici olarak oturanların kendilerine ve beslemek durumunda bulundukları kimselere gerekli miktarlar tespit edilerek bundan fazla miktarlarda sadeyağ, sabun ve akaryakıtların gerek sanat, ticaret ve ziraat erbabı ve gerek sair gerçek ve tüzelkişiler tarafından stok edilmesinin yasak olunması ve bahs olunan arazi içinde büyük ve küçükbaş hayvanların alım ve satımının tanzim, tahdit ve men edilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁵

Görüldüğü üzere Hükûmet, stokçuluk yapılmasını ve zikredilen malların yasa dışı ticaretinin yapılmasını istemiyordu.

1949 yılına gelindiğinde Meclis'in 27 Şubat tarihli görüşmelerinde CHP Kars Milletvekili Hüsametdin Tuğaç⁷⁶ üç gün önce sınır bölgesinden geldiğini ve Suriye hudutlarındaki kaçakçılık hakkında Hükûmetin almış olduğu tedbirler ve çıkarılan kararların tatbiki için yapılan talimatın iyi işlediğini gördüğünü belirtmişti. Tuğaç, Gümrük Muhafaza Teşkilatının orada gayretli çalışmaları sayesinde bölgede bu aylarda en mühim kaçakçılığı teşkil eden canlı hayvan kaçakçılığının önüne geçildiğini ancak esaslı tedbirlere rağmen hâlâ kaçakçılığın yapılmakta olduğu, özellikle koyun kaçakçılığını önlemek için daha başka tedbirlere de ihtiyaç olduğunu söylemişti. Tuğaç, tedbir olarak da Suriye'ye

⁷⁴ Başvekâlet İstatistik U.M. Mahkûmlar İstatistiği 1935-1942, Ankara, s.131.

⁷⁵ T.C., Resmî Gazete, 28.10.1948, Sayı: 7041.

⁷⁶ TBMM Albümü..., s. 374

kaçırılmayan hayvanların kış dolayısıyla telef olmaya başladığını bunların ihraç çaresinin düşünülmesi gerektiğini bu konunun da Ticaret Bakanlığını ilgilendirdiğini söylemişti. Tugaç, kaçakçılığın yalnız koyun üzerinde olmadığını Mardin ve Urfa'nın mutlaka Suriye'ye sevk edilmesi icap eden üzüm ve üzümden mamul pestil, sucuk ve diğer meyveler, mevsimine göre odun, kömür, avadanlık, çift malzemesi için kavak ve saire bazı maddelerin olduğunu ve bu maddelerin eğer sevk edilmezse çürüyeceğini, münasip hudut kasabalarında kurulacak pazarlarda bunların dışarıya satışına müsaade edilecek olursa memlekete para gireceğini belirtmiştir.

Gümrük ve Tekel Bakanı Dr. Fazıl Şerafettin Bürge⁷⁷ Meclis'in bu oturumda yer almasına rağmen Turaç'ın bu isteklerine hiç değinmemişti. Ancak kaçakçılık ile ilgili olarak Vekâletinin üzerindeki yükün çok fazla olduğundan şikâyetçi olmuştu.

Bakan, Güney hududunun tamamıyla Gümrük ve Tekel Bakanlığına bırakılmasının hudut muhafazasında beklenen vazifenin ifa edilememesine yol açtığını, bunun için hudut muhafızlığının tamamıyla kendi Bakanlığına bırakılmaması ve kendilerine yardım edilmesi için İçişleri Bakanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı ile iş birliği yapmak kararında olduklarını beyan etmişti.⁷⁸

Hüsamettin Tugaç gibi bölgeyi gezen isimlerden birisi de CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'dı. Uran, Urfa ve Gaziantep gezilerinde kaçakçılıkla ilgili izlenimlerini 16 Mayıs 1949 tarihinde Başbakan Şemsettin Günaltay'a rapor olarak sunmuştu. Uran, Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak bölgedeki Mardin, Urfa, Gaziantep ve Hatay valilerinin kaçakçılığı önlemek için alınan idari tedbirlerin etkili sonuçlar verdiğini ifade etmesine rağmen bu tedbirlerin halk ve ticaret erbabını çok sıktığını bu yüzden kaçakçılığın umulan derecede önlenemediğini belirtmiştir.

Hatırlanacağı üzere bu kararname 1948 yılı Ekim ayında çıkarılmıştı.

Hilmi Uran, gümrük kuvvetlerinin idareye bağlanması ve hududa 25 km'lik mesafeye kadar mahallerde stok yapmamak, ruhsatsız mal taşımamak gibi alınan tedbirler sayesinde kaçakçılığın büyük oranda önlendiği, fakat hayvan dışında yağ, sabun, pirinç, hububat ve akaryakıt gibi halkın günlük ihtiyacına yarayan eşyanın sınırlandırılması ve naklinin vesikaya tabi tutulması yüzünden gelen ıstırapın

---

⁷⁷ *TBMM Albümü...*, s. 474

⁷⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, (1949), C. 16, Dönem 8 Toplantı 3, TBMM Basımevi, Ankara, s. 843.

bilhassa karakolların ve küçük kademe amirlerinin anlayışsızlığı yüzünden büyümekte olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Bu rapor Başbakanlık tarafından kayda değer görülmüş ve ilgili bakanlıklara havale edilmişti. Gümrük ve Tekel Bakanı Dr. Şerafettin Bürge'nin Vekâleti adına 20 Mayıs 1949'da Başbakan Şemsettin Günaltay'a gönderdiği yazıda; Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak çıkarılan 735 ve 765 sayılı kararnamelerin Suriye'ye yapılan büyük orandaki yiyecek maddeleri ve kesim hayvanı kaçakçılığını önlemek maksadıyla tatbik mevkiine konulduğu, tatbike konuş sonrası Valilik ve Bakanlık müfettişlerinin durum raporlarına bakarak kaçakçılığın büyük oranda durdurulduğu belirtilmişti. Alınan tedbirlerin ticareti sıkıttığı konusunda ise Bürge, sıkıntı doğuran konular valilerce, ya kaldırılmak veya genişletilmek suretiyle umuma şamil ve ticareti tazyik eden durumlara meydan verilmediğini, aynı zamanda Bakanlık müfettişlerinden büyük bir grubun da Güney bölgesinde bulundurularak devamlı kontrol ve murakabe işlerine memur edildiğini ve bu suretle ufak hademelerin yolsuz ve yanlış hareketlerinin önlenmesine çalışıldığını belirtmişti.⁸⁰

İçişleri Bakanı Mehmet Emin Erişirgil'den⁸¹ 11 Haziran 1949 tarihli Başbakana verilen cevapta ise Bakan:

"...kanaatime göre alınan tedbirler kaçakçılığı büyük ölçüde önlemiştir. Bu önleme hudut emniyeti için olduğu kadar memleketin ekonomik durumu itibarıyla da lazımdır. Asıl mesele bu tedbirleri namuslu vatandaşlar üzerinde sıkıntı doğurmayacak şekilde tatbik etmektir ki valilerimiz bunun için çalışmaktadırlar. Küçük memurların valiler tarafından verilen emirleri yanlış tatbik etmelerinden doğan ilk sıkıntılar da azalmıştır. Bu sebeple valilere verilmiş olan yetkiyi aldırmaı şimdilik uygun bulmamaktayım."

İtimat meselesi ve murakabe konusunda ise Bakan: *"Hudut emniyetine memur kuvvetler ne kadar mükemmel işlerse işlesin gerilerde bazı tedbirler alınmadıkça kaçaklığı tam olarak önlemeleri mümkün değildir. Bu sebeple alınan tedbirler daha ziyade oradaki kuvvetlerimize vazifelerini yapma imkânını sağlamak gayesine matuf bulunmaktadır. Aksi halde 789 km.'lik hududu muhafaza eden cüzi bir kuvvet kendine verilen vazifeyi yapamadığını görünce gevşekliğe uğrar ve kaçakçılığı tabii görmeye başlar ve nihayet her türlü*

⁷⁹ BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 731.505.1.lef 9-10.

⁸⁰ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 731.505.1.lef 6.

⁸¹ TBMM Albümü..., s. 508.

suiistimale müsait kapı açılmış olur nitekim bu tedbirler alınmadan önceki durumda böyle idi.

Sınırlı sayıdaki kaçakçıları kontrol altında bulundurmaya gelince kaçakçılıkla faydalananlar bu civarda sanıldığı gibi pek sınırlı olmadığı gibi bilinen bu kaçakçıların hürriyetlerini tahdit etmedikçe tam murakabeye de imkân yoktur. Hürriyeti tahdit için ise kanuni mevzuat müsait bulunmamaktadır.

Bu durum karşısında yapılmasını ve alınmasını uygun bulduğum tedbirler şunlardır:

1. Gümrük ve Tekel Bakanı Güney vilayetlerine ya bizzat gitmek veya ilgili valileri merkeze toplamak suretiyle vaziyeti bir daha gözden geçirmeli ve kaçakçılığı menedecek tedbirlerin hiçbirini bozmamak suretiyle halkın şikâyetini önleyebilmek için her şey yapılmalıdır.

2. Yeni çıkan Gümrük Kanunu, gümrük bölgesini 30 km. olarak tayin etmekte, hatta bu bölgenin icabına göre Bakanlar Kurulu kararıyla 60 km.'ye çıkarılabileceğini tasrih etmektedir. Kaçakçılık kanununda değişiklik yapmak suretiyle bu bölge dâhilinde alınan tedbirleri Milli Korunma Kanunu'na dayanan bir tedbir değil kaçakçılık kanununda yer alan bir tedbir haline getirilmelidir."⁸²

1950 yılı Mayıs ayında görevden ayrılacak olan CHP iktidarının kaçakçılığı önleme konusundaki son teşebbüsü belgelerin verdiği imkânlar ölçüsünde takip ettiğimize göre işte bu 1949 yılındaki Parti, Başbakanlık ve Bakanlıkların yazışmasıdır. Görüldüğü üzere parti üst yönetimi ile Hükûmetin işin başındaki icra makamında yer alan üyeleri arasında görüş ayrılığı vardı. İcra isimlerin kendi görev sahalarındaki kaçakçılığın önlenmesi mevzuunda bu şekilde sert bir tavır takınmaları tabii idi. Ancak parti üst yönetimi ve Hükûmetin de meseleye daha geniş bir çerçeveden bakma gibi bir sorumluluğu vardı. Görüş ayrılığının yaşanma sebebi işte tam da buydu. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki CHP iktidarının sonunda devlet, Doğu sınırlarında kaçakçılığı büyük ölçüde önlemiştir. Ancak kaçakçılığı önleme tedbirleri kapsamında alınan bazı tedbirler bölgede birtakım sorunlara yol açmıştı.

---

⁸² BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 731.505.1.lef 7-8.

SONUÇ

Kaçakçılık günümüzde Türkiye'nin hazinesini nasıl tehdit ediyorsa eğer Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aynı şekilde tehdit etmekteydi. Hatta bu tehdit ülkenin Doğu sınırlarında daha fazlaydı. Doğu sınırlarında kaçakçılığın daha fazla yapılmasının elbette ki birçok sebebi vardı. Bunları biz; Suriye ve Irak ile olan sınırın 1926 yılına kadar çizilememiş olması, Suriye ve Irak'ta mandater yönetim kuran Fransız ve İngilizlerin sınır emniyetini sağlamadıkları gibi tam tersi sınırdaki kaçakçılığı teşvik ve tahrik etmeleriyle bölgenin coğrafi ve iklim koşullarına bağlayabiliriz.

Bölgede dönemsel ve mahalli koşullar kaçakçılığı bu şekilde arttırmakta iken 1925 yılında çıkan ve artıklarının tamamen temizlenmesi 1927'ye kadar süren Şeyh Sait isyanından sonra devlet Doğu sınırlarındaki kaçakçılık meselesine tam anlamıyla el atmıştı. Bu bağlamda 1927 yılında kaçakçılığın men ve takibi hakkında bir kanun çıkartılmıştı. Ancak bir müddet sonra yapılan düzenlemeler ihtiyaca cevap vermemiş olacak ki bizzat Dâhiliye Vekili bölgede hüküm süren kaçakçılık faaliyetlerini yerinde görmek için 1931 yılının son aylarında bir aylık Güneydoğu vilayetleri gezisine çıkmıştı. Bu gezi sonrasında kaçakçılığın engellenmesi için yeni bir düzenleme yapılmış ve kaçakçılık işleriyle iştigal edecek Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti kurulmuştur. Yine kaçakçılara çok ağır cezalar içeren kanun maddeleri kabul edilmişti. Bu tedbirlerin yanı sıra kaçakçılığı önlemede en önemli husus olan komşu devletlerle olan ilişkiler geliştirilmek istenmişti.

Komşu devletlerden Suriye'den Fransız, Irak'tan da İngiliz mandasının kalkması komşu devletlerarasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok önemli bir husus olmuştur. Bu iki devletin yanı sıra diğer komşu devlet, İran ile de 1930'lu yıllardan itibaren iyi komşuluk ilişkileri sınırdaki kaçakçılığı ciddi anlamda azaltmıştı. Komşularla ilişkilerin bu şekilde geliştirilmesi ve de bölge halkının ihtiyaçlarının imkânların elverdiği ölçüde karşılanması kaçakçılığı ciddi ölçüde azaltmıştır.

Devletin CHP iktidarı boyunca almış olduğu bu tür tedbirlerle kaçakçılığı azalttığını söylerken tam olarak da bitirdiğini söyleyemiyoruz. Çünkü onca uzunluktaki bir sınırın emniyetinin sağlanması için gereken yol, karakol, personel ve bunların ihtiyaçlarının karşılanması çoğu zaman bütçe yetersizliğine takılmıştı. Kaçakçılığın yapılmasında en önemli sebeplerden biri olan bölge halkının zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için Batı vilayetlerinden bölgeye gelen ancak nakliye ücretinden dolayı fiyatı katlanan malı bölge insanı, 1950 yılına

gelindiğinde kaçak yolla temin etmeyi tercih ediyordu. Bu noktada bölgede ulaşım şartlarının bu tarihe kadar istenilen ölçüde geliştirilememiş olması kaçakçılığın devamında bir etkendi. Ulaşım şartları geliştirilse bile bölgenin coğrafi ve iklim şartları kaçakçılığın devamında bir etken olmuştu. Kışın aylarca kapanan yollar bölgeyi Batı vilayetlerine kapatmaktaydı.

Kurumlar arasında dönem dönem sağlanamayan koordinasyon da kaçakçılıkla mücadeleyi olumsuz etkilemişti. Ancak son söz olarak şunu söyleyebiliriz ki 27 yıllık CHP iktidarı boyunca ülkenin en çok kaçakçılık yapılan Doğu sınırlarında kaçakçılıkla mücadele için devlet elinden geleni yapmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 128.923.6.s.40.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 105.654.1.lef 4.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 105 684 33.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 105.686.52.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 116.808.18.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 12.73.25.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 171.28.187.lef 18-19.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 179.238.10.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.242.23.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.243.21.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.244.10.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.244.7.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 182.257.4.lef 1.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 182.257.4.lef 5.

Cumhuriyet Döneminde Doğu Sınırlarında Kaçakçılıkla Mücadele (1923-1950)

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 182.257.4.lef 6.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 212.439.5.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 230.548.10.lef 3.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 262.764.15.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 264.783.30.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 68.452.4.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.07, Yer No: 180.244.6.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.07.24, Yer No: 24.136.2.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 26.20.16.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1005.880.4.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 210.834.1.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 725.484.1.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 725.484.1.

BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 731 505 1 lef 6.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 731.505.1.lef 7-8.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 731.505.1. lef 9-10.

BCA, Fon Kodu: Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 19.12.30.

2. Resmi Yayınlar

Başvekâlet İstatistik U.M. Mahkûmlar İstatistiği 1935-1942.

Kanunlar Dergisi, C. 11.

Resmî Cerîde, 01.07.1926, Sayı: 409.

Resmî Ceride, 10.07.1927, Sayı: 629.

Resmî Cerîde, 30.06.1926, Sayı: 408.

T.C. Resmî Gazete, 10.12.1931, Sayı: 1989.

T.C. Resmî Gazete, 12.01.1932 Sayı: 2000

T.C. Resmî Gazete, 12.01.1932, Sayı: 2000

T.C. Resmî Gazete, 15.06.1929, Sayı: 1216.

T.C. Resmî Gazete, 21.06.1937, Sayı: 3636.

T.C. Resmî Gazete, 28.10.1933, Sayı: 2540.

T.C. Resmî Gazete, 28.10.1948, Sayı: 7041.

TBMM Albümü 1920-2010, C. 1. (2010). TBMM Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi, (1949). C. 16. Dönem 8 Toplantı 3, TBMM Basımevi.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1937), C. 19, Devre V, İçtima 2, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23, Devre IV, İçtima 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 33, Devre II, İçtima Senesi IV, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, Devre 4, İçtima 1. TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul
Görüşmeleri, C.1, Haz., İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, (2013), TBMM
Basımevi.

Süreli Yayınlar

Hâkimiyeti Milliye, 16 Kasım 1931.

Hâkimiyeti Milliye, 19 Kasım 1931.

Hâkimiyeti Milliye, 29 Kasım 1931.

Hâkimiyeti Milliye, 18-21 Aralık 1931.

Hâkimiyeti Milliye, 24 Aralık 1931.

4. Araştırma ve Kaynak Eserler

Atay, F. R. (1931). Kaçakçı Vatan Düşmanıdır. *Hâkimiyeti Milliye*, 19.11.1931.

Alakom, R. (2011). *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*. Avesta yay.

Cumhuriyet Döneminde Doğu Sınırlarında Kaçakçılıkla Mücadele (1923-1950)

- Arıkan, Z. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracı yasak mallar (Memnu Meta). *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, ss. 279-306. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi basımevi.
- Bayar, C. (2009). *Şark Raporu*. Sad: Nejat Bayramoğlu. Kaynak yayınları.
- Borlat, B. (2019). Cumhuriyet Donemi Tutun ve Sigara Kacakcılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940). *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 357-376.
- Cebesoy, A. F. (2007). *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*. Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu.
- Erdost, M. İ. (1993). *Şemdinli Röportajı*. Onur Yayınları.
- Genç, M. (2012). Yed-i Vahid. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43, 378-383.
- Gözcü, A. & Çakmak, F. (2019). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güney sınırında gerçekleştirilen kaçakçılık faaliyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 683-714.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Genelkurmay Basımevi.
- <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 03.06.2020.
- İnönü, İ. (2000). *Defterler (1919-1973)*. I. YKY.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. Yayına hazırlayan S. Selek. Bilgi yay.
- Kabacalı, A. *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*. Cem Yay.
- Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait İsyanı Olayı, Karakteri, Dönemi'ndeki İç ve Dış Olaylar*. Boğaziçi yayınları.
- Köse, R. (2019). *CHP ve DP Hükûmetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2006). *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*. İmaj yayınevi.
- Kütükoğlu, M. S. (1988). Ahidname. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, 536-540.
- Mahmut N. (1931). Hazineyi ve ahlakı tehdit eden tehlike. *Hâkimiyeti Milliye*, 16.11.1931.

- Melek, K. (Tarihsiz). *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*. Üçdal Nesriyat.
- Okur, M. A. (2009). Emperyalizmin ortadoğu tecrübesinden bir kesit: Suriye'de Fransız Mandası. *Bilig*, Kış, 137-156.
- Öke, M. K. (2002). *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*. Bilge Karınca yayınları.
- Örgeevren, A. S. (2002). *Şeyh Sait ve Şark İstiklâl Mahkemesi*. Yay. Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları.
- Özmen, A. (1947). Genel müfettişlikler hakkında bir düşünce. *İdare Dergisi*, 184.
- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. Doğan kitap.
- Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. I. TTK Yay.
- Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Atatürk Araştırma Merkezi yayınları.
- Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*. (2010). Yayına Hazırlayan M. B. Varlık. Dipnot yayınları.
- Yamaç, M. (2018). Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918- 1940). *Belleten*, 82, 1153-1174.